

Sfântul Vasile cel Mare. Filologie și teologie

Dionisie Constantin (Policarp) PÎRVULOIU

2009 was chosen by the Romanian Patriarchy „The Year of the Cappadocian Fathers”. Saint Basil the Great is, probably, the most famous Cappadocian Father. His work, beyond the theological value presents also a linguistic and philological relevance, not only in the context of Greek Language and Hellenistic Literature, but also regarding the interference of theology with language. His polemics with the Arians Heretics implied a very developed discussion concerning origin, structure and essence of the human language, language which, in those days became the vehicle of the Christian Doctrine. We present in this article a few remarks, observations and problems with significative relevance concerning these problems. Saint Basil sustained with arguments that the human language is conventional, not absolute and it is a simple instrument for communication, and the authentic theological language is one of experience and spiritual life.

Filosofie și Teologie. Antichitatea târzie a cunoscut o continuă confruntarea polemică între cultura greco-latină și creștinism, prima încercând să-l asimileze pe cel de al doilea și să-l integreze sistemului ei cultural de natură sincretică. Dacă în primele veacuri disputa se va duce în special pe plan religios, începând cu veacul al IV-lea „ostilitățile” vor fi purtate și la nivel cultural. În noua epocă de libertate religioasă și de creștinare treptată a imperiului roman, teologia creștină va fi pusă în situația de a-și defini cu claritate statutul său cultural. Astfel Biserica creștină își va actualiza mesajul său revelat la formele de exprimare și la categoriile conceptuale specifice culturii antichității târzii. Devenind progresiv majoritari în imperiul roman, creștinii, deși vor fi biruitori împotriva păgânismului pe plan politic, religios și social, totuși, în domeniul cultural vor mai avea de înfruntat puternica opoziție a filosofiei grecești, pentru care teologia creștină era „nebuie”(I Co 1,23). Astfel, opoziția dintre teologia creștină și cultura filosofică a antichității se va transfera în planul dezbaterii de idei continuându-se în interiorul Bisericii prin acțiunea corozivă a ereziilor. Acestea din urmă, precum remarcase deja Sf. Apostol Pavel, nu erau altceva decât glasul gândirii filosofice antice, manifestări ale acesteia înveșmântate în strai creștin.

Conflictul care a mobilizat nu doar personalități de prim rang ale Bisericii, ci, din nefericire a determinat și ingerința puterii imperiale în chestiunile teologice, se reducea de fapt la cel dintre rațiunea elenică și credința creștină revelată, sau altfel spus la cel dintre filosofie și teologie, dintre cugetarea omenească și Revelație. Așadar, Părinții Bisericii implicați în polemica antiariană luptau nu doar împotriva

ereziei, ci, în primul rînd, împotriva tentativei de a subordona teologia filosofiei, sau, mai exact de a transforma creștinismul într-o filosofie ca oricare alta printre mulțimea de școli filosofice ale antichității. Părinții Capadocieni (Coman, 1995:103) în special au deconspirat și au militat cu tărie împotriva încercării de a cuprinde cu limitata rațiune omenească tainele cele mai presus de logică ale creștinismului. „Perla și blazonul culturii greco-latine” (Coman, 1995:103) filosofia încerca, fără menajamente, să asimileze teologia creștină.

În mare măsură disputele dintre ortodocși și arieni din veacul al IV-lea p. Chr. au fost de natură terminologică. Lingvistica își făcea astfel o furtunoasă intrare în teologie. Mai mult, în noul context al libertății religioase, teologii creștini au înțeles că de acum înainte nu mai pot ignora modalitatea exprimării dogmelor, nici stilul tratatelor teologice și mai ales alegerea și definirea clară a termenilor dogmatici. Înfruntînd ereticii antitrinitari, Părinții au fost așezați în fața spinoasei probleme a relației dintre numele și ființa lucrurilor. Era mai vechea problematică a dialogului platonice *Cratylus* transferată în planul dezbaterii teologice.

Sfîntul Vasile cel Mare a abordat această problematică în scrierile sale. Ca și ceilalți capadocieni, episcopul de Caesarea Capadociei a recurs la limbajul filosofiei contemporane, operînd însă o sensibilă și semnificativă „transmutație a limbajului” (Lossky, 2006:46), făcîndu-l apt să primească un nou conținut, cel al realităților teologiei creștine. Însă, modelul și izvorul oricărui limbaj teologic creștin îl constituie limbajul Sfintei Scripturi.

1. Considerații basilienne privind specificul limbajului biblic. O trăsătură a Scripturii, asupra căreia ca insista în mod special Sfîntul Vasile este precizia limbajului. Aceasta este recomandată insistent teologilor creștini și mai ales participanților la numeroasele sinoade care se desfășurau în acea perioadă pentru a defini dogma hristologică, cu atît mai mult cu cît de definirea unanimității a semnificațiilor termenilor aflați în dispută depinde pacea, armonia și unitatea Bisericii universale (Hans Frieherr von Campenhausen, 2005:142 ș.u.). Avertismentul și pledoaria Sfîntului pentru ἀκριβεία¹ în discursul teologic este mereu actual: „σκόπει τῶν ῥημάτων τὸ ἀκριβῆς”². „Noi creștinii nu alegem ca voi cuvintele pe care le folosim, nici nu urmărim așezarea lor armonioasă. La noi nu sînt cizelări de cuvinte, nici nu căutăm cuvinte care să sune frumos la ureche, ci, în orice împrejurare, preferăm cuvintele cu înțeles bun” (*Omilii la Hexaimeron*, VI, 2, în Sf. Vasile cel Mare, 1986:133).

Înscriindu-se în tradiția biblică a simplității și conciziei stilului, Sf. Vasile va utiliza și el un asemenea limbaj, recomandîndu-l stăruitor întregii teologii creștine.

Sfîntul Vasile cel mare este conștient că simplitatea stilului biblic a constituit unul dintre motivele respingerii Scripturii de către intelectualii păgîni care nu conștientizau că universul estetic biblic, de factură ebraică este mult diferit de canoanele normative artistice greco-latine, considerate drept criterii unice ale

¹ P.G. 29, 217, A, *Hom in Ps. I.*

² „Ia aminte la precizia limbajului” (*trad. noastră*).

valorii literare. Tot ce nu era clasic devenea *barbar* și lipsit de valoare și interes³. Origen răspunsese deja lui Celsus (cf. *Contra Celsum* I, 62) care dezavua Scriptura pe criteriul unor astfel de prejudecăți estetice clasicizante.

De aceea, îndemnul pentru orice creștin este evident: „nu alerga la miturile păgînilor, ci primește smerenia glasului din cuvîntul evanghelic!”⁴.

Scriitorul capadocian admite că limba Evangheliei este simplă și necăutată, dar observă fenomenul paradoxal că acest limbaj auster și lipsit de podoabe stilistice a avut un succes neașteptat. Explicația se află în adevărul (ἀλήθεια) și puterea harică a acestor cuvinte pătrunse de Duhul Sfînt. Apostolii au fost astfel „buzele lui Hristos” – χεῖλη Χριστοῦ.

Sfîntul Vasile este pe deplin conștient de existența unor termeni specifici limbajului biblic, care nu se regăsesc în alte opere profane, sau care au sensuri specializate pentru noțiuni și concepte teologice. Totodată, sesizează și unele diferențe morfologice sau sintactice în „greaca creștinilor.” Oferim cîteva exemple:

De pildă despre termenul ἀγλλίσις⁵ - „bucurie foarte mare, exaltare”, Sfîntul Vasile remarcă faptul că acest substantiv, ca și verbul de la care derivă, ἀγλλιάω - “a exulta” nu se regăsesc în literatura profană, ἀγλλίσις fiind un cuvînt uzual doar în Scriptură (cf. P. G. 29, 324, A, *In Ps.* XXXII).

De asemenea, Sfîntul emite și interesante considerații despre „tăria, firmamentul” cerului, στερέωμα (*Homil in Hexaim.* III, 4).

Este notat sensul special al verbului ἐξομολογεῖν⁶ - „a oferi har” (cf. P. G. 29, 313, A, *In Ps.* XXIX); nuanțele subtile și specifice ale termenului creștin latin *confiteri* se explică prin relație de calc semantic cu acest cuvînt grecesc.

Scriitorul capadocian îl menționează și pe σωτηρία - „mîntuire” (cf. P. G. 29, 472 C), în legătură cu care citează Luca 3, 6: „și tot trupul va vedea mîntuirea lui Dumnezeu”.

Episcopul de Caesarea înregistrează și diferența de sens a cuvîntului grecesc παροιμία - „proverb”, care, treptat va dobîndi înțelesul de „limbaj criptic, alegoric”.

Θεός este menționat ca desemnînd atît pe Adevăratul Dumnezeu, cît și pe idoli (*Epist.* 189).

Menționînd un alt termen specific *Septuagintei*, κόσσυμβος („margină, bordură; tiv, ciucure” atrage atenția asupra rarei sale utilizări în rest: „οὐ πάντοτε δὲ ἡ τοῦ κοσσυμβοῦ λέξις τῆ Ἑλληνικῆ συνήθεια καθωμίληται” (P. G. 30, 321 B);

³ Și Tertulian și Augustin au disprețuit inițial scrierile creștine din aceleași rațiuni.

⁴ P. G. 29, 409 A. „Nu alerga la miturile păgînilor, ci primește smerenia glasului din cuvîntul evanghelic”

⁵ Pe care dicționarele limbii grecești (cf. Liddel Scott, Bailly) nu-l înregistrează decît ca aparținînd autorilor iudei și creștini.

⁶ De unde va deriva eixomolovgesis- manifestarea exterioară a celei de a doua pocăințe prin practici obișnuite în antichitatea creștină, cînd ritualul pocăinței putea fi și public, nu numai secret și anume prin post, rugăciuni, îngenuncheri, acoperirea capului cu sac și cenușă și a trupului cu zdrențe negre etc.

totodată sesizează și derivarea specifică *Septuagintei*, Facerea 28,33-34, κοσμητοτός – „tăvălit cu ciucuri”, aplicat la veșmintele marelui preot.

Semnaleză chiar și unele particularități sintactice ale limbii biblice, precum nominativul care urmează în general după οὐάι (G. J. M. Bartelink, 1963:93) (cf. P.G. 30, 216 B, *Comm. In Is.* I) și adeseori, precum Origen, oferă adnotări filologice explicative pentru unele expresii și termeni ale stilului biblic (συνήθεια τῆς Γραφῆς) de pildă expresia „a-și deschide mîna - a face milostenie” (*Ps* 17,13) – ἀνοίγειν τὴν χεῖρα (P. G. 30, 572A) o consideră ca specific biblică, la fel și expresia „tot capul” - πάσα κεφαλή (P. G. 30, 145C).

Alteori semnaleză că termenii λαός (popor) și ἕθνος (națiune, neam) se întîlnesc adeseori în combinație, iar ἀνήρ (bărbat) are uneori în Sfînta Scriptură sensul de τέλειος (desăvîrșit) (cf. *Epistola* 189).

Sf. Vasile va aplica adeseori Scripturii un principiu hermeneutic ce devenise deja clasic în exegeza biblică: limpezirea sensului unui text obscur prin recursul la un pasaj lesne inteligibil (P.G. 31,1264). Astfel verbul κρίνεσθαι are sensuri diferite în funcție de context: fie „a osîndi”, fie sensul lui δοκιμάζεσθαι - „a examina, a cerceta, a testa” (*Omilia la psalmul VII*); la fel este arătată subtila diferență de nuanță între ὀργή (furie) și ὀὔμος (mînie) (*Omilia la psalmul XXIX*) ori cea între λάκκος (bazin) și φρέαρ (fîntînă) (*Omilia la psalmul XIV*), alături de diversele sensuri ale adjectivului σκολιός – „curb, încovoiat” (*Omilia la psalmul VII*).

În cîteva texte veterotestamentare, Sf. Vasile atribuie lui κέρασ (corn) sensul de δόξα (slavă)⁷.

În *Comentariul la profetul Isaia* 8, teologul capadocian observă faptul că substantivul ὁδός (cale) are uneori înțelesul de διδασκαλία (doctrină) (*Omilia la psalmul XXVIII*) în cîteva pasaje din *Faptele Apostolilor*.

Uneori întreprinde un adevărat studiu filologic comparativ al unor versiuni biblice. De pildă în *Omilia la Psalmul XLIV* „«Frumos întru⁸ frumusețe, în fața fiilor oamenilor. Vărsatu-s-a har pe buzele Tale» (*Ps* 44,3). La această traducere a textului ebraic ne duc și [traducerile] lui Aquila și Simah⁹. [Achila] traduce: «prin frumusețe Te-ai înfrumusețat mai mult decît fiii oamenilor»; iar Simah: «prin frumusețe, frumos ești mai mult decît fiii oamenilor»” (Sf. Vasile cel Mare, 1986:288). Totodată în *Comentariul la Isaia* 23,22 precizează că multe note explicative au fost inserate direct în textul biblic de către Aquila¹⁰.

⁷ De pildă în *Înțelepciunea lui Isus Sirah* 49,5.

⁸ Sau „frumos prin frumusețe.”

⁹ *Aquila* (sec. II), păgîn de origine, se convertește la creștinism; vine, însă, în conflict cu Biserica și trece la iudaism. Îmbrățișînd această nouă religie, traduce în grecește Vechiul Testament. Pentru fidelitatea traducerii sale, dusă pînă la servilism, iudeii o adoptă în locul Septuagintei. *Simah* (sec. II) care după Sf. Epifanie de Salamina era un samaritanian trecut la iudaism, a făcut și el o nouă traducere în grecește a Vechiului Testament, din care s-au păstrat numai fragmente. Traducerea, deși cu parafraze, este socotită o traducere bună, nu servilă ca a lui Achila.

¹⁰ Tot aici aflăm că Aquila numea sirenele *struthocameli* (struți).

O problemă interesantă care nu a fost încă soluționată în mod satisfăcător de cercetători este aceea a gradului cunoașterii limbii ebraice de către Sf. Vasile. Unele referințe și trimiteri la textul ebraic al Vechiului Testament ne determină să credem că Arhiepiscopul Caesareei Capadociei deținea minime cunoștințe de ebraică. Astfel, polemizînd cu arienii care se întemeiau pe un text din *Proverbele lui Solomon* pentru a demonstra pretinsul statut de creatură al Fiului lui Dumnezeu, Sf. Vasile se lansează într-o remarcabilă exegeză filologică: „aceștia își caută refugiul în textul lui Solomon pentru ca, de acolo, ca dintr-o tabără militară să devasteze [dreapta] credință. Astfel, din pricina acestei spuse: „Domnul m-a creat” (*Proverbe* 8,22) atribuită persoanei Înțelepciunii divine, au tras concluzia că le este îngăduit să-L numească pe Domnul creatură. În ceea ce mă privește, am multe de spus despre această expresie. Mai întîi, ea este spusă o singură dată în întreaga Scriptură. Mai apoi ea se află într-o carte, [a proverbelor lui Solomon] plină de cugetări tainice și care se desfășoară prin mijlocirea multor proverbe, parabole și a multor cuvinte obscure și enigme. Și astfel, [din această carte] nu putem extrage nimic limpede și nici lipsit de ambiguitate. Însă aici încetez de a mai vorbi pentru a nu prelungi discursul cu divagații prea întinse. Noi am lăsat pentru mai tîrziu și la locul potrivit cercetarea [textelor] despre care [Eunomie] cugetă cu reavoință și acolo, precum va rîndui Dumnezeu, vom îndrepta și acest pasaj. Și cred că, fără îndoială, cu [ajutorul] lui Dumnezeu și prin cercetare, ni se va înfățișa limpede un sens mai îndreptățit al acestui text și care să nu poarte în sine nici o primejdie. Dar, între timp, să nu uităm a aminti un sens mai potrivit al [termenilor] ebraici la care au ajuns alți talmăcitori. Astfel, [aceștia] au tradus „m-a dobîndit” în loc de „m-a creat”¹¹. Iată ce piedică însemnată [se înalță] în calea blasfemiei lor [prin care Îl numesc pe Fiul] creatură” (*Împotriva lui Eunomie* II, 20)¹².

Sfîntul Vasile cel Mare va semnala existența și uzul creștin a unor adevărate concordante biblice cu termeni teologici normativi, realizate după modelul lexicoanelor aticizanților din această perioadă (G. J. M. Bartelink, 1963:87-88).

2. Problematica lexicului teologiei creștine. Dacă terminologia biblică era deja un fapt constituit, cea teologică, în această perioadă se găsea în plin proces de cristalizare. Urmărind istoria teologiei creștine în veacul al treilea p.Chr se poate lesne observa că aproape fiecare dispută dogmatică avea în centrul ei statutul și sensul unui termen teologic ca: ὁμοούσιος¹³ (deoființă), ὑπόστασις¹⁴ și corelativul său πρόσωπον¹⁵.

¹¹ Remarca Sfîntului Vasile este întemeiată din punct de vedere filologic. La *Pr.* VIII,22 textul ebraic se traduce în acest mod: *Iahve halali* – „Dumnezeu m-a dobîndit”. Septuaginta are însă Κύριος ἔκτισέν με – „Domnul m-a zidit.”

¹² Pasajele din *Împotriva lui Eunomie* sunt în traducerea noastră.

¹³ Este un adjectiv format dintr-un alt adjectiv ὁμός – „de același fel, identic” și substantivul οὐσία – „ceea ce își constituie propria substanță, proprietate imuabilă, ființă stabilă, realitate neschimbabilă, adevărata natură, realitate primară, substrat, substanță, esență, fire.” Este aplicat relației ontologice dintre Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul.

¹⁴ Este un derivat substantival al verbului ὑφίστημι – „a așeza dedesubt, a opri, a da ființă, a cauza existența, a înlocui, a concepe, a așeza ca model, a făgădui, a se supune, a subzista, e

În scrierile cu tendință apologetică, Sfântul Vasile insistă asupra ideii că neutilizarea noii terminologii teologice validată de Biserică merită a fi condamnată (P. G. 29, 549A). Principiul normativ pentru receptarea unui nou termen teologic ca ortodox este deplina sa compatibilitate cu Sfânta Scriptură și cu tradiția Părinților: „οὐ γὰρ ἐν τῇ ἐφευρέσει τῶν προσηγοριῶν ἡ σωτηρία ἡμῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ὑγιεῖ περὶ τῆς Θεϊότητος εἰς ἣν πεπιστέκομεν ὁμολογία”¹⁶.

Cu un rar simț al nuanțelor Sf. Vasile va sesiza și înfieră aspru confuzia grosolană (Pr. Dumitru Stăniloae, 2009:83) pe care o făcea ereticul Eunomie când afirma că ființa lui Dumnezeu poate fi exprimată prin termenul *nenăștere*, deoarece nu există vreun cuvânt capabil să cuprindă esența divină care este mai presus de relație. Numai persoana este capabilă de comuniune. Citându-l pe Sf. Apostol Pavel, Sf. Vasile va afirma că despre ființa divină putem ști doar că este, nu și ce este în sine, reproșându-i lui Eunomie că, de vreme ce nu cunoaște nici substanța lucrurilor create își arogă capacitatea de cuprinde cu mintea realitățile necreate.

Sfântul recomandă evitarea formării („inovării” – καινοτομία) de noi cuvinte. Astfel în Epistola 140, episcopul Caesareii afirmă cu convingere că nu dorește să transmită termeni forțați de propria creativitate teologică, pentru a nu coborî teologia la nivel uman, ci își dorește să predea altora cuvintele primite de la Sfinții Părinți. Atitudinea teologului este una smerită și numai în situații de criză profundă este îndrituit să creeze noi termeni: „de aceea, cel care are în fața ochilor Tribunalul lui Hristos și știe câtă primejdie este să înlături sau să adaugi ceva celor transmise de către Duhul, nu trebuie să năzuiască a-și acorda singur cinstea de a crea noi [termeni], ci să-i primească în tăcere pe cei proclamați de către sfinți” (*Împotriva lui Eunomie* II, 8.). Și Sfântul Vasile are meritul incontestabil de a fi conferit semnificație ortodoxă multor termeni teologici consacrați precum *ființă* și *ipostas*. *Împotriva lui Eunomie* II, 12 ni-l înfățișează pe Sf. Vasile în postura de creator de noi termeni teologici. Ezitarea în a folosi termenul de *paternitate* (πατροτής - *paternitas*) pentru a defini specificul Persoanei Tatălui este datorată faptului că acest cuvânt constituia un neologism pentru acele vremuri. *Thesaurus Linguae Graecae* consemnează prima lui atestare la Sf. Dionisie Areopagitul și Grigorie de Nyssa, dar, s-ar cuveni recunoașterea priorității Sf. Vasile în crearea acestui termen fundamental pentru vocabularul Sfintei Treimi, știut fiind că operele Sf. Dionisie Areopagitul datează din veacul următor, iar activitatea Sf. Grigorie de

exista,” ὑπόστασις este un termen polisemantic: „ceea ce stă sub, suport, rezistență, sediment, durată, fundație, structură, subiect, temă, plan, scop, statornicie, curaj, substanță, existență actuală, realitate, natură reală, proprietate, posesiune.” Sf. Vasile cel Mare va resemantiza termenului ca „mod de posesiune a substanței.”

¹⁵ „Față, chip, mască teatrală, personaj dramatic, personalitate juridică.” Abia teologia creștină îi va acorda acestui cuvânt sensul actual de „persoană”, sau conform unei celebre definiții ulterioare „subzistența concretă a unei naturi raționale.” Lumea antică nu a cunoscut nici conceptul nici valoarea autentică a persoanei umane, ori divine.

¹⁶ „Dar nu în inventarea noțiunilor se cuprinde mîntuirea noastră, ci în mărturisirea curată despre Dumnezeu, în Care credem” *Epist.* 175, în Sfântul Vasile cel Mare, 1988: 396.

Nyssa este posterioară cele a fratelui său și întemeiată pe multe realizări ale acestuia.

3. Teologie și limbaj. Dată fiind libertatea religioasă primită de după 313 p. Chr., creștinismul își va conștientiza treptat specificul și individualitatea sa culturală, desprinzându-se astfel de cultura și civilizația antichității și purcezând către edificarea unei culturi și civilizații proprii. Scriitorii creștini vor deveni din ce în ce mai convinși că alcătuiesc o literatură originală, care, deși parte integrantă a literaturii greco-latine, totuși reprezintă o noutate remarcabilă, mai puțin sub aspectul formei, cât sub cel al tematicii și al conținutului.

În acest context, de o mare importanță este observația Sfântului Vasile cel Mare privind existența unei limbi grecești „creștine” [(Sfântul amintește uneori de un stil, de un mod de a vorbi bisericesc – ἐκκλησιαστική συνήθεια (*Epist* 69, 2)]. Fără îndoială, această nouă limbă creștină nu este o limbă propriu-zisă, cât un limbaj funcțional, o variantă stilistică a limbii grecești a veacului al IV-lea p.Chr. La fel, teologul capadocian este pe deplin conștient de existența unor termeni specifici numai limbajului biblic, care nu se regăsesc în alte opere profane, sau care au sensuri specializate pentru noțiuni și concepte teologice.

Teologul arian extremist Eunomie susținea faptul că Dumnezeu a creat cuvintele și îl acuza pe Sf. Vasile că s-ar apropia de concepțiile păgâne epicureice sau aristotelice (J. M. Bartelink, 1963: 98) care proclamau originea naturală a limbajului uman. Potrivit lui Eunomie toate cuvintele reflectă în mod just ființa lumii, mărturie fiind Sfânta Scriptură care ne înștiințează că, la început, Adam a dat nume tuturor animalelor. (*Fc.* 2, 19-20) Ereziarhul afirma limpede că „este cu neputință să gîndim că ființa este ceva, iar altceva ceea ce este semnificat de către ea. Însă ea este substratul care dă sens numelui, fiindcă denumirea exprimă cu adevărat ființa.” (*Împotriva lui Eunomie* II,9)

Este posibil ca Eunomie să fi fost influențat în acest sens de către Origen, ori de filosofia lui Iamblichos, sau chiar de cea orientală care a speculat asupra originii divine a unor cuvinte și a unor limbi.

A accepta că toate cuvintele sînt creații umane ar echivala cu ateismul pentru Eunomie (Jean Danielou, 1956: 412) care, susținea astfel și teza că Dumnezeu poate fi înțeles pe deplin în chip rațional.

Împotriva acestei idei care deschidea calea tuturor ereziilor posibile Sfântul Vasile cel Mare¹⁷ va afirma cu tărie că esența lui Dumnezeu nu poate fi cuprinsă de nici un termen din nici o limbă. Astfel, Sfântul devine exponentul unei îndelungi tradiții filosofice grecești care se revendică în special de la filosofii stoici, cei care au fost reputați în antichitate pentru cercetările lor de natură lingvistică. Potrivit arhiepiscopului de Caesarea este fals să se conceapă existența unei limbi divine, sacre, inspirate¹⁸, deoarece Dumnezeu nu are o limbă proprie, ci se află mai presus

¹⁷ În buna tradiție stoică, potrivit căreia orice termen uman exprimă doar o porțiune a realității. Cf. P. G. 29, 533.

¹⁸ Fără îndoială a fost eronată „erezia celor trei limbi” sau doctrina medievală a celor „trei limbi sacre” – ebraica, greaca, latina. Potrivit acesteia Dumnezeu poate fi slăvit și invocat eficient numai în

de limbă. Limba aparține sferei creatului și servește la comunicarea între creaturi. Scopul limbii este unul instrumental, practic, limba nefiind un mijloc prin care putem accede la adevăr și la esența lucrurilor: „Dumnezeu, Creatorul nostru, ne-a dat uzul vorbirii ca să descoperim unii altora simțămintele inimilor, și, datorită naturii noastre comune, să facem cunoscute celorlalți oameni gândurile noastre, dându-le la iveală ca din niște cămări ascunse ale inimii. Dacă am fi alcătuiți numai din suflet, ne-am înțelege unii cu alții numai prin gândire, dar pentru că sufletul nostru își zămislește gândurile în ascuns în trup, ca sub o perdea, este nevoie de cuvinte și de nume ca să facem cunoscute cele aflate în adâncul nostru. Când gândirea noastră e rostită, atunci este purtată de cuvânt ca de o luntre, străbate aerul și trece de la cel ce grăiește la cel ce aude” (*Omilia III la Dt. 15,9*, în Sfântul Vasile cel Mare, 1986:365).

În opera marelui teolog creștin se mai pot identifica și alte observații lingvistice remarcabile. În continuare vom prezenta selectiv unele aspecte relevante privind relația dintre teologie și lingvistică în opera arhiepiscopului Caesareei Capadociei:

Asemenea altor autori creștini, din motive misionare, teologul capadocian ne înfățișează diverse etimologii, adeseori fanteziste, dar situate în context creștin și care ar pleda astfel pentru adevărul doctrinei creștine. Astfel în *Omilii la Hexaimeron III*, 8 substantivul οὐρανός (cer) este considerat un derivat al verbului οἶδω (a vedea), deoarece reprezintă „firmamentul vizibil”, fapt ce îi permite imediat să facă trimitere la cerul cel nevăzut („al treilea cer”, paradisul) despre care vorbea Sf. Apostol Pavel în *2 Corinteni* 12, 2. Etimologia provine de la Platon (*Cratylus* 396 B-C), însă cu certitudine, prin filiera lui Filon de Alexandria (*De mundo* 406 a 6). Astfel, teologii creștini au preluat numeroase etimologii din operele autorilor păgâni, adaptându-le necesităților proprii și conferindu-le un conținut creștin.

În *Despre Sfântul Duh XXIX*,⁷⁴ se vorbește limpede despre existența „limbii” capadociene în veacul al IV-lea p. Chr. Remarca este de altfel extrem de prețioasă pentru persistența limbilor indigene în perioada elenistică. În același tratat teologic (VII, 16) se emite observația că limba locuitorilor din mediu rural este mult mai conservatoare decât a celor din mediul urban. Sf. Vasile abordează în acest loc problematica originii unei vechi formule dogmatice care rămăsese în uz în bisericile de la țară.

Cu un remarcabil simț lingvistic, Părintele capadocian va observa că polemicile dintre apuseni și răsăriteni pe temă acceptării termenilor ὁμοῦστος (persoană, ipostas) și οὐσία (ființă, esență, fire) se datorau insuficienței limbii latine care, nebeneficiind de un vocabular atât de vast, de rafinat și de apt pentru speculații metafizice, împrumuta din limba greacă pe οὐσία, transliterându-l *usia*¹⁹. În plus,

una dintre aceste trei limbi, iar cuvântul Scripturii poate fi înțeles numai lecturat sau rostit în limbile originale.

¹⁹ „Or faptul că ipostasul și ființa nu sînt unul și același lucru, cred că ne-au dat să-l înțelegem chiar și frații din Apus, atunci cînd simțind sărăcia limbii lor au tradus în grecește termenul de «ființă» pentru că dacă ar exista o deosebire cît de mică de nuanță, ea s-ar fi păstrat prin deosebirea

latinii, în spirit strict niceean, mai identificau pe οὐσία cu ὑπόστασις, acuzându-i pe răsăriteni de înclinații sabeliene.

O discuție interesantă despre caracterul natural, convențional și instrumental al limbilor omenești aflăm în *Despre Sfântul Duh* VII,16. Se vorbește despre doxologiile creștine cu caracter treimic în care erau înșirate cele Trei Persoane ale Sfintei Treimi în alte limbi decît greaca. Mesopotamienii și locuitorii Capadociei au fiecare un cuvînt echivalent (conjunție coordonatoare echivalentă grecesului kaiv) pentru a desemna relațiile dintre Persoanele Treimice. Sfântul Duh a prevăzut această posibilitate de traducere interlingvistică, atunci cînd, la Turnul Babel a amestecat limbile, dar nu într-atît încît acestea să nu mai poată comunica deloc între ele (*Despre Sfântul Duh* 29, în Sfîntul Vasile cel Mare, 1988: 88).

În aceeași operă se subliniază faptul că teologul, în formularea dogmelor creștine va trebui să acorde o mare importanță și cuvintelor aparent neînsemnate ale propoziției, cum sînt prepozițiile și conjuncțiile²⁰, mai mult, nici sensul unei silabe sau chiar al unei simple litere²¹ nu poate fi neglijat în discursul teologic care este în principal lingvistic (*Despre Sfântul Duh* I, *op.cit.*, p. 17-18).

O altă cauză a necesității cercetării lingvistice în teologie este distorsionarea textului sacru, biblic sau patristic de către eretici, pentru a-l armoniza cu doctrinele lor false: „«da» și «nu» sînt două expresii, deseori, însă, cel mai mare dintre bunuri, adevărul, și ultima expresie a răutății, minciuna, sînt rediate prin aceste cuvinte mici”²².

Concluzii. Raportul paradoxal între conținutul autentic semnificativ și care se raportează la realitate, experiență și existență al termenilor teologici și pe de altă parte la inefabilul celor la care trimit a fost surprins în mod foarte plastic în scurtul opuscul *Despre credință* de Sf. Vasile, care ne precizează că limba constituie un imperfect și temporar instrument de cunoaștere: „mărimea și slava lui Dumnezeu nu pot să fie cuprinse în cuvînt și să fie concepute cu mintea, nu este posibil nici să fie tălmăcite, nici să fie cuprinse într-o expresie sau într-un gînd; dar abia, și cu dificultate, Scriptura de Dumnezeu inspirată, prin mai multe cuvinte care au fost împrumutate din folosința noastră zilnică, a dat celor care au inima curată, o oarecare idee slabă despre Dumnezeu, ca prin oglindă, căci vederea către față a lui Dumnezeu și cunoașterea desăvîrșită se vor dărui, potrivit cu făgăduința existentă, în veacul viitor, celor vrednici să le primească; acum însă, chiar dacă cineva este Pavel sau Petru, vede cu adevărat cîte vede, și nu rătăcește nici nu este victima închipuirii lui... De aceasta ne încredințăm și fericitul Petru și Ioan și toți ucenicii Domnului care, prin progresul continuu și statornic și îmbunătățirea lor în viața

clară și de neconfundat a termenilor.” (Sfîntul Vasile cel Mare, 1988:441). Cf Fericitul Ieronim, *Epistola* XCIII: „ὁμοούσιος, unius esse.” Despre *patrii sermonis egestas* (Lucretius) în cazul latinei au mai vorbit și Rufinus, dar și Sf. Grigorie de Nazianz.

²⁰ Cf. pe larg despre această problemă David G. Robertson, 2003: 167-174.

²¹ Este deja celebră confuzia și problemele generate de distincția ὁμοούσιος (deofință) și ὁμοιοούσιος (asemănător după ființă).

²² *Ibidem*.

prezentă, garantează că acea cunoaștere care se rezervă în viața viitoare este deopotrivă de excepțională ca și în exemplul oglinzii” (*Despre credință* I-II, în *Sfântul Vasile cel Mare*, 1989: 89-90).

Problematika terminologiei teologice a fost astfel soluționată încă din veacul al IV-lea de către Părinții Capadocieni, în special de *Împotriva lui Eunomie* a Sfântului Vasile cel Mare. S-a afirmat cu claritate că termenii teologici nu reflectă ființa divină sau adevărul lucrurilor ci consemnează o experiență religioasă concretă a omului care ajunge în contact cu energiile necreate ale lui Dumnezeu. Ființa Sa nu poate fi cunoscută, cunoașterea fiind posibilă doar la nivel interpersonal, ca relație vie și comuniune de iubire și rugăciune.

Termenii teologici sînt convenționali, indicativi ai însușirilor sau atributelor divine și semnificativi pentru lucrarea energiilor necreate în lume. Între limbă și adevăr nu există nici o analogie (Papadopoulou, 2007: 46). Părinții au dovedit ca false concepțiile analogiste de sorginte platonice și aristotelice. Numele nu descriu ființa lucrurilor, așadar semnificativul nu trimite către esența referentului, ci descrie existența și atributele acestuia condensate și cristalizate în semnificat care constituie un concept viabil și realist. Cu toate acestea semnificativul nu se poate transforma într-un instrument gnoseologic. Precum va spune marele patriarh al Bizanțului, Sf. Fotie, numele nu susțin, „ci sînt tangente la existență” (apud Matzoukas: 246, nota 266).

Cu toate acestea termenii teologici, deși convenționali și relativi, sînt totuși inspirați de către Duhul Sfînt, călăuzind și îndemnînd către experiențe religioase similare celor al căror conținut îl reflectă. Totodată au și rolul de a norma și verifica autenticitatea și ortodoxia unor astfel de experiențe. Definițiile dogmatice „încadrează experiența personală în experiența și viața comună a Bisericii” (Yannaras, 2009: 59).

Bibliografie selectivă

Ediții românești ale operei Sf. Vasile cel Mare

Sfîntul Vasile cel Mare, 1986, *Scrieri*, partea întîi, traducere, introducere și note de Pr. Dr.

Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București

Sfîntul Vasile cel Mare, 1988, *Scrieri*, partea a treia, traducere, introducere și note de Pr.

Prof. Dr. Constantin Cornițescu și Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București

Sfîntul Vasile cel Mare, 1989 *Scrieri*, partea a doua, traducere de Prof. Iorgu D. Ivan,

Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București

Dicționare și enciclopedii

A Dictionary of Christian Biography and literature, Henry Wace, London, John Murray, Albemarle Street, W., 1911

A Greek and English Lexicon, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, Oxford Clarendon Press, 1996

A Patristic Greek Lexicon, G.W.H. Lampe, Oxford, At the Clarendon Press, 1961

- A Dictionary of Christian Biography and literature*, Henry Wace, London, John Murray, Albemarle Street, W. 1911
- Dicționar de teologie ortodoxă*, Pr. Prof. Dr. Ion Bria, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994
- Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Remus Rus, București, Editura Lidia, 2003
- Dictionnaire grec-français*, A. Bailly, Paris, Hachette, 1991
- Mic dicționar al ereziilor evului patristic*, Conf. Dr. Sergiu Tofan, Galați, Partener, 2003

Lucrări

- Bernardi, J., 1968, *La prédication des Pères cappadociens. Le prédicateur et son auditoire*, Presses Universitaires de France, Paris
- Bota Ioan M., 1997, *Patrologia*, Casa de Editură "Viața creștină", Cluj Napoca
- Campbell, James Marshall A. M., 1922, *The influence of the second sophistic on the style of the sermons of St. Basil the Great*, vol. II, Catholic University of America, Washington D.C.
- von Campenhausen, Hans Frieiherr, 2005, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere de Maria Magdalena Anghelescu, București, Humanitas
- Coman, Ioan G., 1995, *Probleme de literatură și filosofie patristică*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București
- Coman, Ioan G, 2000, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Derwent, Derwent
- Cook, J.G., 2000, *Interpretation of New Testament in Greco-Roman Paganism*, Tübingen
- Hadot, Pierre, 1997, *Ce este filosofia antică?* traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță, Polirom, Iași
- Lossky, Vladimir, 2006, *Introducere în teologia orodoxă*, traducere de Lidia și Remus Rus, Sofia, București
- Louth, Andrew, 2008, *The Cambridge History of early Christian Literature*, Cambridge University Press
- Martzelos, Georgios, 2000, *Sfinții Părinți și problematica teologică*, traducere Cristian-Emil Chivu, Editura Bizantină, București
- Matzoukas, Nikolaos, an neprecizat, *Istoria filosofiei bizantine*, traducere de Pr. Prof. Dr. Constantin Coman și Nicușor Deciu, Editura bizantină, București
- Meredith, Anthony, 2008, *Capadocienii*, traducere de Constantin Jinga, Sofia, București
- Moreschini Claudio, Norelli Enrico, 2004, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, traducere de Hanibal Stănculescu și Gabriela Sauciu, vol.2 tomul I, Polirom, Iași
- Papadopoulou, Stilianou G., 2007, *Teologie și limbă. Teologie experimentală. Limbă convențională*, traducere de Pr. Conf. dr. Constantin Băjău, Editura Mitropoliei Moldovei, Craiova
- Quasten, Johannes, 1959, *Patrology*, Christian Classics, a division of RCL, Allen, Texas
- Rousseau, Philip, 1994, *Basil of Caesareea*, University of California Press, Berkeley
- Sesboué, Bernard, 1982, *introducere la Basile de Césareé, Contre Eunome*, în „Sources Chretiennes”, no. 299, tome I, Éditions du Cerf, Paris

- Timothy, H.B., 1973, *Early Christian Apologists and Greek Philosophy*, Van Gorcum&Comp.B.V., Assen
- Tixeront, 1942, J. *Precis de patrologie*, Librairie Victor Lecoffre, Paris
- Voicu, Constantin, Dumitrașcu, Nicu, 2006, *Patrologie*, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București
- Yannaras, Christos, 2009, *Adevărul și unitatea Bisericii*, traducere de Ierom. Ignatie (Ilie) și Uliniuc Ionuț Dumitru, Sofia, București
- Idem, 1996, *Abecedar al credinței*, traducere de Constantin Coman, Editura Bizantină, București
- Wolfson, H.A., 1976, *The philosophy of Church Fathers: faith, trinity, incarnation*, vol.1, Harvard University Press

Articole și studii

- Bartelink, G. J. M., 1963, „Observations de Saint Basile sur la langue biblique et theologique”, în *Vigiliae Christianae*, nr. 17, p. 85-104
- Chifăr, Nicolae, 2009, „Contribuția Sfântului Vasile cel Mare la combaterea pnevmatomahismului eunomian”, în „*Studia Basiliana*”, vol. I, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, p. 251-264
- Danielou, Jean, 1959, „Eunome l’arien et l’exégèse néoplatonicienne du Cratyle”, în *Revue des études grecques* nr. 69, p. 412-432
- Hanson, R.P.C., 1968, „Basil’s Doctrine of Tradition in Relation to the Holy Spirit”, în *Vigiliae Christianae*, vol. 22. No. 4, p. 241-255
- Pouchet, Jean Robert, 1993, „Les 366 lettres de Saint Basile: son milieu et ses activités”, în *Studia Patristica* 27, nr. 27, p. 100-105
- Robertson, David G., 2003, „Basil of Caesarea on the Meaning of Prepositions and Conjunctions”, în *The Classical Quarterly*, New Series, may, vol. 53, no.1, p. 167-174
- Robertson, David G., 1998, „Stoic and aristotelian notions of substance in Basil of Caesarea”, în *Vigiliae Christianae*, nr. 52, p. 393-417
- Stăniloae, Dumitru, 2009a, „Învățătura despre Sfânta Treime în scrierea Sfântului Vasile Împotriva lui Eunomiu”, în *Studia Basiliana*, vol. I, , Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, p. 82-100
- Stăniloae, Dumitru, 2009b, „Ființa și ipostasurile în Sfânta Treime, după Sfântul Vasile cel Mare”, în *Studia Basiliana*, vol. I, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2009, p. 57-82
- Turcescu, Lucian, 1997, „Prosopon and hypostasis in Basil of Caesarea’s *Against Eunomie* and the epistles”, în „*Vigiliae Christianae*, nr.51, p. 374-395
- Ulrich, Jörg, „Nicaea and the West”, 1997, în *Vigiliae Christianae*, nr. 51, p. 10-24
- Vandenbusche, E., 1944-1945, „La part de la dialectique dans la theologie d’Eunomie”, în *Revue d’histoire ecclesiastique*, nr. 40, p. 47-52